

Secretul doctorului Honigberger

Noți la Serampore

Prefață și referințe critice de Gabriel Badea
Fișă biobibliografică de Lucian Pricop

CUPRINS

<i>Miraje orientale sau tehnici spirituale?</i> (Gabriel Badea).....	7
<i>Fișă biobibliografică</i>	40
<i>Referințe critice</i>	47
<i>Notă asupra ediției</i>	63
Secretul doctorului Honigberger	65
Noți la Serampore	119

Miraje orientale sau tehnici spirituale?¹

În volumul de față propunem cititorilor două povestiri inspirate de puternicul filon al spiritualității orientale, cel pe care tânărul Eliade l-a descoperit în timpul celor trei ani (1929-1931), în care a studiat și a călătorit în India. Spre deosebire de celelalte piese ale ciclului indian², concepute și publicate chiar când Eliade se afla în India sau imediat la întoarcerea în țară, povestirile din acest volum au fost scrise după aproape nouă ani³ și după publicarea primei

¹ Textul de față reprezintă o variantă revăzută și adăugită a unui subcapitol din lucrarea: Gabriel Badea, *Mircea Eliade, între tradiționalism și modernism. Posteritatea critică în Italia*, Editura Universității din București, București, 2022, pp. 158-165.

² Cităm doar primele ediții: *Isabel și apele diavolului*, Editura Națională Ciornei, București, 1930; *Într-o mănăstire din Himalaya*, Editura Cartea Românească, București, 1932; *Maitreyi*, Editura Cultura Națională, București, 1933; *India*, Editura Cugetarea, București, 1934; *Șantier*, Editura Cugetarea, București, 1935. În afara acestora, a mai publicat zeci de articole de popularizare sau științifice, dintre care o parte au fost reunite în diferite volume, după dispariția sa: *Taina Indiei. Texte inedite*, ediție îngrijită și cuvânt înainte de Mircea Handoca, postfață de Horia Nicolescu, Editura Icar, București, 1991; *Biblioteca Maharajahului*, ediție îngrijită de Mircea Handoca, cuvânt înainte de Victor Crăciun, Editura pentru Turism, București, 1991; *Erotica mistică în Bengal. Studii de indianistică, 1929-1931*, cuvânt înainte de Mircea Vulcănescu, ediție îngrijită și prefață de Mircea Handoca, Editura Jurnalul literar, București, 1994.

³ Primele ediții au fost: *Tărâmul nevăzut I (Secretul doctorului Honigberger)*, în *Revista Fundațiilor Regale*, an VII (1940), martie, nr. 3, pp. 506-527; *Tărâmul nevăzut II (Secretul doctorului Honigberger)*, în *Revista Fundațiilor Regale*, an VII (1940), aprilie, nr. 4, pp. 34-54. Prima apariție în volum: *Secretul doctorului Honigberger*, Editura Socec, București, 1940, 190 p., cuprinde nuvelele: *Secretul doctorului Honigberger* și *Noaptea la Serampore*.

lucrări științifice majore, teza de doctorat despre yoga. Ambele povestiri pot fi văzute așadar ca expresia literară a trecerii experienței indiene prin filtrul maturității, în sensul că ele nu mai sunt scrise de tânărul de doar douăzeci și unu de ani, care descoperă și experimentează indistinct, ci de un Eliade matur, trecut prin labirintul doctrinelor și credințelor Indiei multimilenare. Labirint din care a ieșit victorios, reușind să scrie o lucrare magistrală despre yoga și despre spiritualitatea indiană, oferind astfel spiritului raționalist-occidental o nouă perspectivă asupra a ceea ce până atunci era perceput drept haotic și irațional. Chiar și în zilele noastre, lucrarea despre yoga⁴ este considerată drept cea mai clară și complexă expunere scrisă despre acest subiect, foarte dificil de abordat pentru un spirit european.

Geneza

Cele două povestiri, desprinse parcă din ciclul celor *O mie și una de nopți*, au fost scrise într-un tempo rapid, conform mărturiei lui Eliade:

În acea iarnă 1940, m-a ispitit – și am scris-o într-un ritm vertiginos – o nuvelă fantastică, Secretul doctorului Honigberger. Voiam să utilizez anumite fapte reale (existența istorică a lui Honigberger, experiențele mele de la Rishikesh), camuflându-le într-o povestire fantastică, în așa fel încât numai un cititor avertizat ar fi putut distinge adevărul de fantezie. Nuvela a apărut în Revista Fundațiilor Regale, și directorul Editurii Alcalay mi-a sugerat să mai compun una de același gen, ca să le publice în volum. Așa am scris Nopți la Serampore,

⁴ *Yoga – essai sur les origines de la mystique indienne*, Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner/Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1936; *Le Yoga. Immortalité et liberté*, Payot, Paris, 1954; reeditare, 1960; ediție revăzută și adăugită, 1968.

*unde camuflajul putea fi repede descoperit de oricine cunoștea Bengalul; într-adevăr, în jurul Seramporului nu exista nicio pădure...*⁵

Contextul în care ele au fost scrise nu a fost unul foarte fast, nici pentru viața lui Eliade, nici pentru evoluția istorică din România acelor ani. Putem presupune că Eliade încerca să revină la o viață normală după detenția din lagărul de la Miercurea-Ciuc (iulie-octombrie 1938), după pneumonia și dificultățile financiare cauzate de acest episod. Cele două povestiri pot semnifica și o detașare de climatul sociopolitic din acea perioadă, unul foarte agitat și imprevizibil, premergător intrării României în război și consecințelor antrenate prin acest act. Am spune că prima povestire despre autoizolarea doctorului Zerlendi față de lumea exterioară, nu este scrisă întâmplător într-o perioadă foarte critică din viața lui Eliade, însă aceasta este doar o ipoteză. Din memoriile și jurnalele sale știm că Eliade își scria povestirile și romanele în urma unor „viziuni“, în care vedea personajele în anumite conjecturi, ca și cum ar fi avut un alt tip de existență decât cea fizică.

Prima povestire a apărut inițial în *Revista Fundațiilor Regale*, lunile martie și aprilie ale anului 1940. Titlul inițial a fost *Tărâmul nevăzut*, sugestiv poate pentru sensul căutărilor doctorului Zerlendi, tărâmul mitic al Shambalei sau Agarthei. Pentru publicarea în volum, la Editura Socec, în același an, Eliade a amplificat textul primei variante, dezvoltând în special descrierea experiențelor yoghine, din două puncte de vedere: al autorului jurnalului, doctorul Zerlendi, și al naratorului, tânărul orientalist. Eliade era conștient de pericolele unei autoinițieri, așa cum o practicasese doctorul bucureștean, astfel încât perspectiva naratorului devine una care oferă un nou sens acestor experiențe, care orientează căutările într-o anumită direcție. Sensul este așadar construit prin povestire, prin expunere narativă; naratorul este și un specialist al spiritualității orientale, astfel încât

⁵ Mircea Eliade, *Memorii, 1907-1960*, ediție revăzută și indice de Mircea Handoca, Editura Humanitas, București, 2003, p. 367.

cititorul capătă o viziune poliedrică și complexă asupra faptelor narate⁶.

Secretul doctorului Honigberger

Pe scurt, firul narativ al povestirii începe cu toamna anului 1934, când un tânăr orientalist (alter ego-ul lui Eliade) recent întors la București după un stagiu în India este invitat de doamna Zerlendi pentru a studia biblioteca⁷ soțului său, dispărut în condiții misterioase cu mai mult de două decenii în urmă (1910). Domnul Zerlendi devenise pasionat de orientalistică în timp ce se documenta pentru scrierea unei monografii dedicate laturii oculte a doctorului sas Johann Martin Honigberger⁸, care călătorise în Orientul arab și în

⁶ Cu toate acestea, sensul povestirii și mai ales finalul au creat nedumerire în rândul cititorilor. Pe când se afla în exil la Paris, în 1946, Eliade i-a transmis lui Louis Pauwels o traducere în limba franceză, în vederea publicării la o editură importantă (Seuil). Autorul francez, interesat de spiritualitatea orientală și de esoterism, i-a mărturisit că nu a înțeles finalul povestirii, iar Eliade a scris un Post-scriptum, rămas însă inedit. Aflat în arhiva Eliade din cadrul Universității din Chicago, conținutul acestuia a fost redat sintetic de către Liviu Bordaș în „Misterele Bucureștilor, episoade interbelice. Disparițiile din casa Zerlendi”, I, în *Viața românească*, București, nr. 1-2, 2010, pp. 101-112.

Obiecțiile lui Pauwels sunt menționate în Mircea Eliade, *Jurnal*, vol. 1, Editura Humanitas, București, 1993, p. 107, însemnare din 1 martie 1947.

⁷ Biblioteca de treizeci de mii de volume este un personaj în sine în cadrul nuvelei, cu o existență aproape borgesiană. Cf. Grațiela Benga Țuțuianu, *Traversarea cercului. Centralitate, inițiere, mit în opera lui Mircea Eliade*, Editura Hestia, Timișoara, 2006, p. 28: „Aparent infinită și austeră, ea înalță labirintul obligatoriu al marilor experiențe, la care se juxtapune hegemonia ambiguității.” Ar trebui subliniat rolul deloc decorativ pe care biblioteca îl joacă în spațiul literar eliadesc: dragostea dintre Allan și Maitreyi prinde viață în biblioteca profesorului Dasgupta, una dintre cele mai bogate din India acelor vremuri; trama romanului *Lumina ce se stinge* se desfășoară într-o altă bibliotecă impresionantă, cuprinsă mai târziu de un incendiu.

⁸ Din memoriile sale nu reiese interesul pentru ocultism sau esoterism, cf. Johann Martin Honigberger, *Treizeci și cinci de ani în Orient*, cuvânt înainte de Arion Roșu; ediție, studiu introductiv, note, addenda și postfață de Eugen Ciurtin; traducere de Eugen Ciurtin, Ciprian Lupu și Ana Lupașcu, Editura Polirom, Iași, 2004.

India, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Inițial, tânărul narator are impresia că Zerlendi era un biet amator, ce se străduia să învețe limba sanscrită pentru a putea avea acces la unele tehnici yoga, pe care Honigberger le menționase într-o scrisoare către un tânăr discipol de-al său, J. E. Prin intermediul ascezei, meditației și ritmării respirației (*pranayama*), medicul sas susținea că pot fi atinse dimensiuni transcendente ale existenței, că se poate ieși în afara timpului și a spațiului, că pot fi căpătate forțe psihice speciale (percepție extrasenzorială, clarviziune, telepatie, telekinezie, citirea gândurilor altcuiva), iar în etapele finale, invizibilitate și accesul către lumea ascunsă: Shambala sau Agartha⁹. După multe săptămâni de căutări intense, naratorul descoperă jurnalul doctorului Zerlendi, în care acesta însemnase practica tehnicilor magic-oculte și evoluția schimbărilor psihosomatice sau dobândirea puterilor magice. Însă, din momentul descoperirii jurnalului, ceva se schimbă în atmosfera nuvelei: doamna Zerlendi se îmbolnăvește, iar servitoarea Arnica îl avertizează pe tânărul cercetător că nu va mai putea lucra în bibliotecă, întrucât trebuie să facă o curățenie periodică. Tânărul revine de câteva ori la casa din strada S., însă accesul îi este refuzat sub diferite pretexte. Către sfârșitul lunii februarie, 1935, reușește să intre în casă, fiind însă primit de o nouă servitoare, mult mai tânără; este întâmpinat de Smaranda și de doamna Zerlendi, dar care, spre surprinderea lui, nu îl mai recunosc. Fiica doamnei Zerlendi susține

⁹ „Lume mitică subterană cu vaste ramificații în care s-ar conserva perpetuu vechile taine esențiale și adevărul primordial, știința inițiativă; [...] În altă variantă, A. nu ar fi decât un imens sanctuar-bibliotecă, situat sub Himalaya, adăpostind o mare universitate inițiativă și cel mai mare și mai misterios dintre centrele de inițiere, păstrând toate moștenirile magice, tehnice și spirituale ale civilizațiilor dispărute; în A. ar oficia *Metatron* (Stăpânul lumii), amintit de René Guénon (în *Le Roi du Monde*). [...] Originea și vechimea acestui mit (sau pseudomit) e dubitabilă, dar el s-a răspândit mai ales după apariția postumă (1910) a cărții *Mission de l'Inde en Europe, mission de l'Europe en Asie: la question du Mahatma* de Alexandre Saint-Yves d'Alveydre, care pretinde că A. ar fi reședința unui soi de pontifex maximus, Brahatmah [...] referiri mai timpurii (sec. XIX) la: Helena Blavatsky, Ferdinand Osendowsky, Louis Jacolliot ș.a.“ Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, Editura Albatros, București, 1983, pp. 31-32.

că este imposibil ca tânărul orientalist să fi lucrat în biblioteca tatălui ei, din cauză că aceasta fusese risipită și pierdută în timpul ocupației germane, în urmă cu mulți ani (în vreme ce tânărul susținea că lucrase în bibliotecă în urmă cu două luni). Dezorientat, tânărul caută fără succes o explicație rațională pentru această situație neverosimilă. Revine după câteva luni, însă casa părea părăsită, cu poarta smulsă, iar fântâna din centrul grădinii era acum plină cu pietre și fier vechi. Îl zărește doar pe fiul Smarandei, strigându-l „Hans!“, însă copilul nedumerit îi răspunde că îl cheamă Ștefan.

În finalul textului apare un motiv central al prozei fantastice eliadești: realitatea înțeleasă ca un proces dinamic, de eternă devenire și transformare a Lumii. Fenomenul poate fi înțeles fie metaforic, prin mitul dansului etern al lui Shiva Natarāja, fundamental pentru ontologia indiană; fie dialectic, așa cum apare în contextul gândirii platonice, ca raport între Identic și Diferit (în tratatul cosmologic *Timaios*). Tânărul narator din *Secretul doctorului Honigberger* se reîntoarce după două luni pentru a studia în biblioteca doctorului Zerlendi, însă se confruntă cu o schimbare dramatică a realității, ca și cum dansul unui Shiva imaterial ar fi schimbat elementele ce constituiau cadrul anterior al narațiunii: vechea servitoare a dispărut, doamna Zerlendi pare să nu-l mai recunoască, biblioteca a fost risipită în timpul ocupației germane din 1918... Iar spre finalul narațiunii, dispar chiar și ultimele oaze de rezistență ale vechii realități: casa pare acum părăsită, poarta pare a fi fost smulsă, fântâna este plină cu pietre. Motivul schimbării dramatice a realității apare și în nuvelele *Nopti la Serampore*, *La țigănci*, *Uniforme de general*, *Incognito la Buchenwald*. Chiar dacă doar *Secretul...* și *Nopti la Serampore* se desfășoară într-un cadru oriental, toate narațiunile menționate sunt străbătute de fiorul metafizicii hinduse, al realității ca *māyā*, ca iluzie supremă, în care Sinele este absorbit și amăgit.

Mare parte din exegeza critică dedicată nuvelei s-a ocupat în mod pasionat de identificarea personajelor și a locurilor în care se desfășoară firul narativ.

I. P. Culianu a căutat în arhivele din Brașov referințe despre doctorul Honigberger și în cele din Iași despre discipolul acestuia, J. E.¹⁰

Liviu Bordaș a căutat informații despre un posibil Zerlendi, pasionat de orientalistică, ce ar fi trăit în Bucureștiul de la începutul secolului trecut¹¹.

În sfârșit, unde se află această misterioasă stradă S., în proximitatea Căii Victoriei? Mai există cumva casa în care se afla faimoasa bibliotecă a doctorului Zerlendi? Oare a existat cu adevărat o latură ocultă a personalității lui Honigberger sau este vorba doar de o ficționalizare a personajului, datorată lui Eliade?

În cele ce urmează nu mă voi ocupa de acest tip de probleme, întrucât consider că ele au fost tratate în mod exhaustiv de autorii menționați. Mă voi concentra pe alte planuri de interes, vizând cel mai adesea nivelul anagoric al textului. Pentru început, aș vrea să pornesc de la următoarea observație: mare parte dintre personaje par urmărite de un destin nefast – Honigberger și Zerlendi dispar în condiții misterioase; J. E., discipolul celui dintâi, face unele greșeli în tehnicile yoga, astfel că rămâne paralizat și înnebunește; Bucura Dumbravă, pasionată de teosofie, moare la Port Said, în timp ce se întorcea din India; Hans, unul dintre studioșii ce lucraseră în bibliotecă, este împușcat în timpul unei partide de vânătoare. Oare ce semnificație pot avea aceste destine nefericite ale celor ce încercaseră cândva să intre în contact cu Realitatea absolută despre care vorbește spiritualitatea tradițională a Orientului?

¹⁰ Culianu, Ioan Petru, „Secretul doctorului Eliade“, în *Studii românești, I, Fantasmale nihilismului*, vol. I, Editura Polirom, Iași, 2006, p. 384: „În primăvara lui 1971, [...] am făcut o călătorie la Brașov, sperând să pot găsi vreun document privitor la Honigberger (ceea ce nu am reușit), apoi m-am dus la Iași, unde [...] mi-am petrecut mai multe dimineți verificând registrele de nașteri de la Arhivele naționale, în căutarea numelui acestui asistent al lui Honigberger. Singurul rezultat produs de această cercetare a mea a fost confirmarea faptului că respectivul personaj nu s-a născut la Iași.“

¹¹ Liviu Bordaș, „Istoria doctorului Honigberger și secretul unei nuvele elia-dești (II)“, în *Origini. Revistă de studii culturale*, nr. 3-4, 2003, pp. 142-145.

Nuvela s-a bucurat de o atenție specială în Italia¹², datorată unui amănunt ce sfidează logica de tip cauzal și care sporește aura de mister ce înconjoară textul propriu-zis. Este vorba despre asistentul doctorului Honigberger, desemnat doar prin inițialele J. E.: El este marcat de un destin nefast: din cauza greșelilor făcute în timpul practicilor yoga, suferă de amnezie și de o paralizie „a centrilor nervoși sau a plexurilor oculte“. Mai mulți cercetători români și italieni s-au întrebat dacă acest misterios J. E. ar putea fi Julius Evola. Eliade a scris nuvela în 1940, iar esoteristul italian a suferit o paralizie parțială a membrelor inferioare, din cauza unei explozii, în timpul asediului Vienei, în 1945. Ipoteza aceasta este doar una posibilă, însă figura lui Evola apare adesea în literatura lui Eliade (Tuliu în *Viață nouă*, Ieronim Thanase în *Nouăsprezece trandafiri*, *Uniforme de general*, *Incognito la Buchenwald*)¹³. O asemenea coincidență a mai fost semnalată în decursul secolului trecut, în special în cadrul mișcării suprarealiste: cazul lui Victor Brauner și al său premonitoriu *Autoportret cu ochiul scos* (1931), urmat de accidentul survenit șapte ani mai târziu, când și-a pierdut ochiul stâng; *Portretul lui Guillaume Apollinaire* (1914) de Giorgio de Chirico, în care umbra poetului francez are un cerc alb în dreptul tâmplei, acolo unde schija unui obuz avea să-l rănească peste doi ani, în timpul Primului Război Mondial. Despre rănirea lui Evola știm că nu a fost una întâmplătoare: deși putea merge într-un adăpost subteran, a ales să străbată străzile Vienei în timpul atacului aerian, în încercarea de a-și înfrunta

¹² Cea mai recentă ediție este: Mircea Eliade, *Il segreto del dottor Honigberger*, ediție îngrijită și traducere de Horia Corneliu Cicortaș, studii de Gianfranco de Turreis și Horia Corneliu Cicortaș, Bietti, Milano, 2019.

¹³ Marcello de Martino a scris *in extenso* asupra acestui subiect în volumul *Mircea Eliade esoterico. Ioan Petru Culianu e i „non detti“*, Edizioni Settimo Sigillo, Roma, 2008, pp. 235-262. Interpretarea lui de Martino este cam romanțată pe alocuri, însă pentru o viziune obiectivă asupra raporturilor Eliade – Evola, din perspectiva unui istoric al religiilor, trimitem la studiul lui Giovanni Casadio, „Evola e la Storia delle Religioni“, în Gianfranco de Turreis (ed.), *Julius Evola e la sua eredità culturale. Atti del convegno „L'eredità di Julius Evola“ Sala Alessandrina dell'Accademia dell'Arte Medica, Roma, 29 novembre 2014*, Edizioni Mediterranee, Roma, 2017, pp. 67-112.

propriul destin. Într-un anumit sens, drama sa a fost una asumată conștient, ca rezultat al unei ordalii căreia i s-a supus în mod benevol: „Spunând adevărul, faptul nu a fost lipsit de legătură cu norma, pe care o urmăream de ceva vreme, de a nu mă eschiva, ci mai degrabă de a căuta pericolele, în sensul unei interogări tacite a sorții. Așa, de exemplu, făcusem în trecut nu puține ascensiuni riscante pe crestele munților¹⁴.“ În mod neașteptat, Evola a mărturisit că acest accident nu l-a afectat pe planurile intelectual și spiritual, singurele care contau pentru el.

Revenind la povestirea noastră, foarte elocvent este cazul doctorului Zerlendi, care spre finalul jurnalului său lasă impresia că scapă de sub control tehnicile yoghine descrise de Patañjali. În primul caz, Zerlendi descoperă cu surprindere că levitează fără să fi vrut acest lucru, că atinge tavanul cu capul, ca și cum corpul și-ar fi pierdut greutatea. Treptat, prinde contur teama ca nu cumva corpul să-și recapete greutatea obișnuită, iar el să se prăbușească pe podea¹⁵. Urmează apoi un fragment care aș spune că oferă o cheie de înțelegere pentru soarta nefastă ce-i urmărește pe protagoniștii nuvelei.

Am mai auzit de asemenea întâmplări stranii, când cel care încearcă să dobândească stăpânirea asupra însușirilor oculte nu izbutește, la un moment dat, să-și păstreze luciditatea și voința întreagă și riscă atunci să cadă pradă forțelor magice dezlănțuite chiar de meditația sa. Mi se spunea, în Hardwar, că cele mai cumplite primejdii așteaptă pe yoghin nu la început, ci la sfârșitul desăvârșirii sale, când ajunge stăpânul unor forțe ucigătoare¹⁶.

¹⁴ Julius Evola, *Il cammino del cinabro*, editor Vanni Scheiwiller, Milano, 1972, pp. 162-163: „A dir vero, il fatto non fu privo di relazione con la norma, da me già da tempo seguita, di non schivare, anzi di cercare i pericoli, nel senso di un tacito interrogare la sorte. È così che, ad esempio, a suo tempo avevo fatto non poche ascensioni rischiose in alta montagna.“

¹⁵ Mircea Eliade, „Secretul doctorului Honigberger“, în *La țișănci și alte povestiri*, Editura pentru literatură, București, 1969, p. 299.

¹⁶ *Ibid.*, pp. 299-300.